

Omwille van u werd de Schepper geschapen

De opbouw en de gedachtegang van Augustinus' kerstpreek 192: lijnen en cirkels

Joost van Neer

1. Inleiding

Augustinus (354-430) diende de kerk gedurende bijna veertig jaar als predikant. Hij preekte talloze malen bij uiteenlopende gelegenheden. *Sermo* 192 is één van zijn kerstpreken (*sermones* 184-196).¹ De kerstpreken maken deel uit van de categorie 'over het tijdeigen' (*de tempore*), de tweede van de vier categorieën waarin de Mauristen de naar hun mening authentieke preken voor het volk (*sermones ad populum*) van Augustinus hadden ondergebracht.² Het kerstfeest, in Augustinus' tijd nog relatief jong, trok niet alleen volle kerken,³ maar was ook inhoudelijk van belang;⁴ zonder dat de eeuwige Godheid van Christus ook maar een moment uit het oog werd verloren, vroeg het speciale aandacht voor diens mensheid binnen de tijd.⁵ Zo hoopte men een vorm van eenzijdigheid te voorkomen die het geloof uit evenwicht zou kunnen brengen. Ook *sermo* 192 straalt deze aanpak uit. Het is niet bekend in welke plaats en in welk jaar de preek werd

¹ Zie H.R. DROBNER: *Augustinus von Hippo. Predigten zum Weihnachtsfest (Sermones 184-196). Einleitung, Text, Übersetzung und Anmerkungen* (Frankfurt 2003) 211. Zie voor de Latijnse tekst van *sermo* 192 J.-P. MIGNÉ (ed.): *Patrologiae cursus completus. Series latina* 38, 1011-1013, en H.R. DROBNER: *Neu identifizierte Textzeugen zu den Predigten Augustins* (Frankfurt am Main 2013) 254-258.

² De andere drie categorieën zijn: 'over de Geschriften' (*de Scripturis*), 'over de heiligen' (*de sanctis*) en 'over diverse onderwerpen' (*de diuersis*). Zie *Opera et Studio Monachorum Ordinis Sancti Benedicti e Congregatione Sancti Mauri, Sancti Aurelii Augustini Hipponensis Episcopi Operum Tomus Quintus continens Sermones ad Populum* (Paris 1683). Zie voor nadere informatie bijvoorbeeld H.R. DROBNER: *Sermones ad populum* (Frankfurt am Main 2010) 7-55.

³ Vgl. hiervoor bijvoorbeeld *sermo* 196 (een kerstpreek) en *sermo* 51 (een nieuwjaarspreek). In *sermo* 196, 4 zegt Augustinus: *Quia multos hic uideo propter sollemnitatem, (...)* ('Omdat ik hier velen zie vanwege de plechtigheid, (...)'), in 51, 1, terugblikkend op de kerstviering: (...), *quia multi nobiscum, (...), sollemnitatem illam diei debitam celebrabant* ('omdat velen samen met ons die aan de dag verschuldigde plechtigheid vierden').

⁴ Zie DROBNER: *Augustinus von Hippo* 33-34.

⁵ Elders nuanceert Augustinus het belang van het kerstfeest. Vgl. *ep.* 55, 2: *Hic primum oportet noueris diem natalis Domini non in sacramento celebrari, sed tantum in memoriam reuocari, quod natus sit* ('Het eerste wat u moet weten, is dat de geboortedag van de Heer niet vanwege zijn heilsbetekenis wordt gevierd, maar slechts om het historische feit in herinnering te roepen, dat Hij werd geboren').

gehouden.⁶ Wel is er (enig) zicht op de Schriftperikopen, die eraan ten grondslag lagen.⁷

Augustinus' preken zijn op het eerste gezicht niet altijd even gemakkelijk in te delen. Dit gegeven leidde tot de opvatting dat ze chaotisch waren opgebouwd,⁸ een gedachte die lang zou standhouden en waaraan pas de laatste jaren werkelijk wordt getornd. Wat wil het geval? Minder vaak dan men zou verwachten, maakt Augustinus in zijn preken gebruik van de 'normale' antieke standaardindeling van een toespraak in vier delen,⁹ die hij in zijn *De doctrina christiana*, een soort handboek voor aankomende predikanten, ook zelf als uitgangspunt presenteert,¹⁰ maar - zo moet erbij worden vermeld - ook onmiddellijk relativeert.¹¹ Hij houdt er dus zeker niet aan vast. In voorkomende gevallen is het dan ook zaak om te onderzoeken van welke indeling hij zich dan wel bedient. Een goed zicht op de indeling van een preek draagt immers wezenlijk bij aan het juiste begrip ervan. Met regelmaat blijkt het dan om indelingen in drie of vijf delen te gaan.¹² Deze alternatieve indelingen ontstaan niet doordat de predikant één deel uit de standaardindeling weglaat of eraan toevoegt, maar ze hebben elk een

⁶ Zie H.R. DROBNER: 'The chronology of Augustine's sermones ad populum III: On Christmas Day', in *Augustinian studies* 35 (2004) 43-53.

⁷ Zie voor een onderzoek naar de in de kerstpreken gebruikte Schriftperikopen: M. SCHRAMA: *Prima lectio quae recitata est. The liturgical pericope in light of Augustine's sermons*, in *Augustiniana* 45 (1995) 141-175. Zie ook M. MARGONI-KÖGLER: *Die Perikopen im Gottesdienst bei Augustinus. Ein Beitrag zur Erforschung der liturgischen Schriftlesung in der frühen Kirche* (Wien 2010) 49-70.

⁸ Zie bijvoorbeeld F. VAN DER MEER: *Augustinus de zielzorger. Een studie over de praktijk van een kerkvader* (Utrecht/Brussel 1947) 369: '(...) Augustinus' doorsnee preek ziet er zóó wanordelijk uit, dat de eenvoud der beperking schijnt ontaard in de slordigheid van het onverzorgde, (...). Niets laat hij over van het schoolse kader. De groote toch wel altijd onmisbare indeling versmaadt hij'; 370: 'Geen sprake dus van een strakgetrokken en volgehouden schema'.

⁹ De vier delen zijn: een opening (*prooemium*), een uiteenzetting (*narratio*), een bewijsvoering (*argumentatio*) en een afsluiting (*peroratio*). Zie voor deze indeling bijvoorbeeld CICERO: *De oratore* 2, 307-332. Ook in moderne handboeken wordt zij overigens nog gebruikt. Zie bijvoorbeeld C. BRAAS, E. VAN DER GEEST & A. DE SCHEPPER: *Argumenteren* (Groningen 2001) 58-60. Zie voor de indeling in vier delen in theorie en praktijk bij Augustinus J. VAN NEER: 'Language and Scripture as structuring principles of Augustine's sermones 186 and 187', in *Augustiniana* 63 (2013) 189-222.

¹⁰ Vgl. *De doctrina christiana* 4, 2, 3 en 4, 4, 6.

¹¹ Vgl. *De doctrina christiana* 4, 4, 6.

¹² Zie voor de indeling in drie delen J. VAN NEER: 'Structure and argument in Augustine's nativity sermon 188', te verschijnen in *Augustinianum* 63 (2014) en IDEM: 'Structure and argument in Augustine's nativity sermons 184 and 185. Two sermons with a division into three parts', in *Sacris erudiri* 52 (2013) 67-102. Zie voor de indeling in vijf delen IDEM: 'Scripture as the structuring principle of sermones 295 and 299B', in A. DUPONT, G. PARTOENS & M. LAMBERIGTS (eds.): *Tractatio Scripturarum. Philological, exegetical, rhetorical and theological studies on Augustine's sermons* (Turnhout 2012) 223-244.

eigen karakter en een eigen dynamiek. Het oneven aantal delen maakt het namelijk mogelijk om naar een middendeel toe te werken en van daaruit weer te vertrekken. Zo lijkt het alsof de preek met het oog op het op het middendeel volgende deel opnieuw wordt opgestart. Het middendeel vertegenwoordigt dan een leermoment waarin de toehoorder ertoe wordt gebracht om innerlijk bakens te verzetten. *Sermo* 192 bevat, zoals ik wil laten zien, zo'n middendeel met leermoment, ingebed in een voorbereiding hierop en een ondersteuning ervan. Dit verklaart waarom pogingen om de preek op grond van de standaardindeling in te delen telkens stranden: hij bestaat niet uit vier, maar uit drie delen.

Om deze indeling in drie niet alleen intern, maar ook onderling samenhangende delen te achterhalen en om te bewijzen waarom het mijns inziens juist deze moet zijn en geen andere, zal ik gebruikmaken van twee soorten onderzoek: een onderzoek naar talige middelen om de breuklijnen op de overgangen tussen de delen te kunnen identificeren, en een onderzoek naar de in verschillende delen gebruikte Schriftteksten en/of -verwijzingen.¹³ Bij het onderzoek naar talige middelen let ik vooral op veranderingen van zinstype en/of illocutieve functie,¹⁴ partikelgebruik¹⁵ en opvallende woordvolgorde, dit laatste bij-

¹³ Zie voor een ander type structuuranalyse de rhetorisch-theologische bespreking van *sermo* 192, 3 P.-M. HOMBERT: 'La prédication sur le Verbe incarné dans les sermons d'Augustin pour Noël et l'Ascension. Rhétorique et théologie', in: DUPONT, PARTOENS & LAMBERIGTS: *Tractatio Scripturarum* 308-315. *Sermo* 192, 1 en 2 worden in deze studie niet besproken.

¹⁴ Zie voor het zinstype en de illocutieve functie vooral H. PINKSTER: *Latin syntax and semantics* (London 1990) chapter 10. Pinkster onderscheidt vier zinstypen: het declaratieve, waarin mededelingen worden gedaan (*indicativus*), het interrogatieve, waarin vragen worden gesteld, het imperatieve, waarin bevelen worden gegeven (*imperativus*), aansporingen worden gegeven (*coniunctivus*) of wensen worden uitgesproken (*coniunctivus*), en het exclamatieve, waarin uitroepen worden gedaan. Afhankelijk van de context kunnen deze zinstypen volgens Pinkster verschillende illocutieve functies krijgen. Zo kan een declaratieve zin, die gewoonlijk een bevestigende illocutieve functie heeft, een vraag of een bevel weergeven, en kan een interrogatieve zin, die gewoonlijk een informatievragende illocutieve functie heeft, een mededeling of een bevel, aansporing of wens weergeven (de zogenaemde rhetorische vraag).

¹⁵ Zie voor het partikelgebruik C. KROON: 'Latin particles and the grammar of discourse', in J. CLACKSON (ed.): *A companion to the Latin language* (Chichester 2011) 176-195. Achter dit overzicht liggen verschillende studies, onder meer: C. KROON: 'Scales of involvement and the use of Latin causal connectives', in A. LÓPEZ EIRE & A. RAMOS GUERREIRA (eds.): *Registros lingüísticos en las lenguas clásicas* (Salamanca 2004) 65-86 en C. KROON: *Discourse particles in Latin. A study of nam, enim, autem, uero and at* (Amsterdam 1995). Zie ook J. SCHRICKX: *Lateinische Modalpartikeln*. Nempé, quippe, scilicet, uidelicet *und* nimirum (Leiden / Boston 2011) 261-268. Er worden grofweg twee soorten partikels onderscheiden: *connective particles*, die de structuur van de tekst expliciteren, en *conversation management particles*, die de interactie tussen de spreker en zijn toehoorders regelen. Tot de *connective particles* behoren niet alleen *sed* en *autem*, maar ook *nam*, *igitur* en *quippe*. Een *nam*-element bijvoorbeeld geeft – vaak met terugwerkende kracht – een feitelijke ondersteuning van een belangrijker element. Tot de *conversation*

voorbeeld als gevolg van poëtisch taalgebruik.¹⁶ Bij het onderzoek naar Schriftteksten en/of -verwijzingen let ik op Schriftelementen, die – op zichzelf of geclusterd – in het ene deel wel voorkomen, maar in het andere niet. Ook dit levert overgangen met breuklijnen tussen delen op. Wanneer de op grond van beide soorten onderzoek gevonden overgangen met breuklijnen dezelfde zijn, tekenen de delen zich af en wordt de structuur van de preek zichtbaar. Hoewel Augustinus zijn preken na studie en gebed improviseerde, hield hij zich waarschijnlijk wel aan een voorgenomen Schriftuurlijke lijn.¹⁷

Ik zal in dit artikel als volgt te werk gaan. Ten eerste zal ik een eerste, globale indeling in drie delen geven op grond van veranderingen van de erin gebruikte adressaat (het publiek waartoe de predikant zich met zijn preek richt) en op grond van opvallende Schriftteksten en/of -verwijzingen. Ten tweede zal ik van de drie delen telkens eerst de interne indeling bespreken, deze vervolgens in een schematisch overzicht visualiseren en ze ten slotte uitvoerig bespreken. Ten derde zal ik de opbouw en de gedachtegang van de preek als geheel bespreken. Hierbij zal ik duidelijk maken dat Augustinus tegelijk met imperatieve lijnen en met declaratieve cirkels of ringen werkt. Met de imperatieve lijnen geeft Augustinus zijn toehoorders bevelen en/of aansporingen. In de declaratieve cirkels of ringen (het gaat hierbij om mededelingen) draagt hij daarvoor de voeding aan. Wanneer de indeling in drie delen niet wordt onderkend, ontstaat er ruimte

management particles behoren *enim*, *ergo* en *nempe*. Geeft *enim* bijvoorbeeld aan dat de spreker op grond van gedeelde achtergrondkennis een band met de toehoorders wil bewerkstelligen, met *ergo* dwingt hij deze band af.

¹⁶ Zie voor een beschrijving van het verschijnsel ‘poëtisch taalgebruik’ bijvoorbeeld W. BRONZWAER: *Lessen in lyriek. Nieuwe Nederlandse poëtica* (Nijmegen 1993), waarin de auteur zich baseert op theorieën van V. Sjklovski en R. Jakobson. Zo zegt hij op blz. 22: ‘In zijn [Sjklovski’s (JvN)] denken wordt de vorm eerst zelfstandig, gaat hij aandacht voor zichzelf vragen doordat hij zich ingewikkeld en geconstrueerd voordoet, en hij daardoor de inhoud naar het tweede plan lijkt te verdringen, om uiteindelijk juist zo de inhoud des te scherper en verrassender te onthullen’. Zie voor een beschrijving van de effecten van poëtisch taalgebruik E. VAN BOVEN & G. DORLEIJN: *Literair mechaniek. Inleiding tot de analyse van verhalen en gedichten* (Bussum 2003) 44-50. Bij poëtisch taalgebruik vraagt de taal, doordat er als gevolg van deviatie (afwijking) of equivalentie (herhaling) iets met de standaardordening gebeurt, aandacht voor zichzelf, met als gevolg *foregrounding*. Dit wekt de neiging op om de tekst extra aandachtig en zorgvuldig te willen interpreteren.

¹⁷ Zie H.G. THÜMMEL: ‘Materialien zum liturgischen Ort der Predigt in der alten Kirche’, in: E. MÜHLENBERG & J. VAN OORT (Hrsg.): *Predigt in der alten Kirche* (Kampen 1994) 115: (...) *ist es wahrscheinlich, dass der Prediger sich einige Hauptgedanken vorher zurechtgelegt hat, dass er eine Kette von Bibelzitate zusammengestellt hat, die den Lauf der Argumentationen bestimmen sollte, (...)*.

voor de mijns inziens onterechte beschuldiging van rommelige compositie, die Augustinus – al wordt het de laatste jaren minder – nog steeds aankleeft.¹⁸

Omdat ik uitga van de Latijnse tekst, voeg ik voor het gemak van de lezer geheel aan het eind van het artikel een appendix toe met daarin een werkvertaling van *sermo* 192 in de Nederlandse taal.

2. Een eerste verkenning: een indeling in drie delen

2.1. De adressaat

Op grond van veranderingen van adressaat kan onmiddellijk worden vastgesteld dat er in *sermo* 192 sprake is van een driedeling.

In het eerste deel richt Augustinus zich in de tweede persoon meervoud tot een met *uos* aangeduide groep. Deze groep moet zich over de geboorte van God als mens verheugen (*gaudete*).

In het tweede deel richt Augustinus zich eerst tot de representanten van drie subgroepen waaruit de met *uos* aangeduide groep bestaat: *uirgines Christi, uiduae Christi, qui fecundam fecit uirginitatem en castitas nuptialis, omnes fideliter uiuentes cum coniugibus uestris*. Dan wendt hij zich weer tot de groep als geheel: *omnes gradus fidelium*. De representanten van de drie subgroepen moeten, elk om eigen redenen, om de geboorte van God als mens juichen (drie maal *exsultate*). De groep als geheel moet Christus, zoals Maria dat naar het vlees had gedaan, ontvangen en baren naar de geest (*concipite en edite*).

In het derde deel richt Augustinus zich in de eerste persoon meervoud tot een met *nos* aangeduide groep, kennelijk bestaande uit de met *uos* aangeduide groep, vermeerderd met de predikant. Deze groep moet van Augustinus de geboorte van God als mens vieren (*celebremus*).

Letten op de gebruikte adressaat kunnen er bij een eerste verkenning dus drie delen worden onderscheiden.

2.2. Opvallende Schriftteksten en/of -verwijzingen

Dezelfde drie delen kunnen worden geïdentificeerd wanneer men let op de belangrijkste erin gebruikte Schriftteksten en/of -verwijzingen.

In het eerste deel verbindt Augustinus een eigen verwerking van de boodschap van de engel uit Lucas 2, 11 (*quia natus est uobis hodie Saluator, qui est Christus Dominus*) met Psalm 84 (85), 12a (*Veritas de terra orta est*). Hiermee benadrukt hij vooral de mensheid van Christus.

¹⁸ Zie bijvoorbeeld H. MÜLLER: 'Preacher: Augustine and his congregation', in M. VESSEY (ed.): *A companion to Augustine* (Chichester 2012) 306: *It is hard to summarize an Augustinian sermon. Its content seems to be in constant flux from one subject matter to another.*

In het derde deel vraagt Augustinus in aansluiting hierop met name de aandacht voor de Godheid van Christus. Hij doet dit door in het kader van zijn boodschap en ter recapitulatie eerst opnieuw te verwijzen naar Psalm 84 (85), 12a (waarmee hij de preek na het tweede deel opnieuw lijkt op te starten), maar er dan ook Psalm 84 (85), 12b (*et Iustitia de caelo prospexit*) bij te vermelden en dit laatste te verbinden met Johannes 16, 8-10.

In het tweede deel ontbreken deze evangelie- en psalmteksten geheel. Hier werkt Augustinus met Jesaja 7, 14b (*ecce, uirgo concipiet et pariet filium*) dat hij in lichamelijke zin op Maria betreft, maagd en moeder (vgl. Matteüs 1, 23a en Lucas 1, 31a), en in geestelijke zin op de kerk, eveneens maagd en moeder.

Letten op de belangrijkste gebruikte Schriftteksten kunnen er bij een eerste verkenning dus ook drie delen worden geïdentificeerd.

3. De afzonderlijke delen

3.1. Een eerste deel

3.1.1. Indeling

Het eerste deel bestaat uit een set imperatieve zinnen (hier: bevelen) en een set interrogatieve zinnen (vragen), opgenomen in een frame van drie sets declaratieve zinnen (mededelingen).

In de set imperatieve zinnen, met predicaten in de imperativus, is er sprake van een tweedeling. Na een enkel bevel waarbij het predicaat geheel vooraan staat (*gandete sollemniter*), volgt er – duidelijk hiervan onderscheiden – een reeks van drie asyndetisch verbonden bevelen waarbij het predicaat geheel achteraan staat (*sempiternum Diem, bodierno quoque admoniti, cogitate, aeterna dona spe firmissima concupiscite in filii Dei esse, accepta potestate, praesumite*).

Ook in de set interrogatieve zinnen, ingeleid door het vraagwoord *quid?*, is er sprake van een tweedeling. Het gaat om twee parallelle vragen (*quid adhuc mortales mortalibus rebus oblectamini* en [*quid*] [*adhuc*] [*fugitivi* (?)] *fugitivam uitam, si fieri posset, tenere conamini?*) waarin samentrekking optreedt.¹⁹ Het zijn retorische vragen. De illocutieve functie hiervan kan hier welhaast niet anders dan directief zijn waardoor ze op één lijn komen te staan met bevelen (zinnen met predicaten in de imperativus). De retorische vragen behelzen zo impliciete bevelen die als volgt kunnen worden begrepen: ‘schem niet langer behagen in sterfelijke zaken’ en ‘probeer niet langer vast te houden aan het vluchtige leven’.

¹⁹ Zie voor het verschijnsel ‘samentrekking’ P. VAN BART, J. KERSTENS & A. STURM: *Grammatica van het Nederlands. Een inleiding* (Amsterdam 1998) 217-225. Op grond van het parallelisme lijkt het hier mogelijk om in lijn met *mortales* en *mortalibus rebus* in de eerste vraag, in de tweede voorafgaand aan *fugitivam uitam fugitivi* aan te vullen: ‘waarom schemt u – sterfelijk als u bent – behagen in sterfelijke zaken? en: waarom probeert u – vluchtig als u bent – vast te houden aan het vluchtige leven?’

De sets bevelen en retorische vragen met directieve illocutieve functie worden voorbereid en ondersteund in sets declaratieve zinnen met predicaten in de indicativus. De set die de bevelen ondersteunt, bereidt tegelijk de retorische vragen met directieve illocutieve functie voor. Twee parallelle declaratieve zinnen bereiden de bevelen voor (*hodie Veritas de terra orta est en [hodie] Christus de carne natus est*). Drie parallelle declaratieve zinnen ondersteunen de bevelen en bereiden de retorische vragen met directieve illocutieve functie voor (*propter uos temporalis effectus est temporum Effector, propter uos in carne apparuit mundi Conditor en propter uos creatus est Creator*). De nadrukkelijke drievoudig anaforische vooropplaatsing van de woorden *propter uos* onderstreept de verbondenheid van deze drie zinnen die al al door het parallisme was opgeroepen. Andermaal twee parallelle declaratieve zinnen ondersteunen de retorische vragen met directieve illocutieve functie (*spes longe clarior effulsit in terris en res incredibilior praerogata est*). Beide mededelingen zijn voorzien van een bijzin, ingeleid door het voegwoord *ut*. Doordat deze op de eerste hoofdzin volgen (*spes longe clarior effulsit in terris, ut terrenis uita promitteretur in caelis*) respectievelijk aan de tweede voorafgaan (*hoc ut crederetur, res incredibilior praerogata est*), wordt het parallisme verrijkt met chiasme. De beide mededelingen worden onmiddellijk uitgewerkt. Hierop volgen dan twee uitweidingen of bespiegelingen (*miramur uirginis partum, et nouum ipsum nascendi modum incredulis persuadere conamur en mira est ista potentia, sed plus est miranda misericordia, quo ille, qui sic nasci potuit, nasci uoluit*). Beide bestaan uit mededelingen die vervolgens nader worden toegelicht: de eerste feitelijk in twee *quod*-zinnen, de tweede – met een beroep op de medewerking van de toehoorders – in twee *enim*-zinnen (waarbij dit partikel overigens slechts in de eerste expliciet wordt vermeld).

Deze indeling leidt tot de volgende afwisseling: eerst mededelingen, dan bevelen, gericht tot de met *uos* aangeduide groep, dan weer mededelingen, vervolgens retorische vragen met directieve illocutieve functie en ten slotte opnieuw mededelingen.

3.1.2. Overzicht

De hierboven beschreven indeling van het eerste deel kan schematisch als volgt worden weergegeven:

- 1 Hodie Veritas de terra orta est,
[hodie] Christus de carne natus est.
- 2 Gaudete sollemniter,
et sempiternum Diem hodierno quoque admoniti cogitate,
aeterna dona spe firmissima concupiscite,
filii Dei esse accepta potestate praesumite.
- 3 Propter uos temporalis effectus est temporum Effector,
propter uos in carne apparuit mundi Conditor,
propter uos creatus est Creator.

- 4 Quid adhuc mortales mortalibus rebus oblectamini,
et [quid] [adhuc] [fugitivi (?)] fugitivam uitam, si fieri posset, tenere conamini?
- 5 Spes longe clarior effulsit in terris, ut terrenis uita promitteretur in caelis.
Hoc ut crederetur, res incredibilior praerogata est.
Deos facturus, qui homines erant, homo factus est, qui Deus erat,
nec amittens, quod erat, fieri uoluit ipse, quod fecerat.
Ipse fecit, quod esset, quia hominem Deo addidit, non Deum in homine perdidit.

- 1 Miramur uirginis partum,
et nouum ipsum nascendi modum incredulis persuadere conamur,

quod in utero non seminato germen prolis exortum est,
et a complexu carnis uiscera immunia filium hominis protulerunt,
cuius patrem hominem non tulerunt,
quod uirginitatis integritas, et in conceptu clausa, et in partu incorrupta
permansit.

- 2 Mira est ista potentia,
sed plus est miranda misericordia, quod ille, qui sic nasci potuit, nasci uoluit.

Erat enim iam unicus Patri,
qui unicus natus est matri,
et ipse est factus in matre,
qui sibi fecerat matrem,

sempiternus cum Patre,
hodiernus ex matre,
post matrem de matre factus,
ante omnia de Patre non factus,
sine quo Pater numquam fuit,
sine quo mater numquam fuisset.

3.1.3. Bespreking

Augustinus opent het eerste deel, zoals gezegd, met twee mededelingen. Hierin verbindt hij een gedachte die duidelijk is geïnspireerd op Lucas 2, 11 (*quia natus est uobis hodie Saluator, qui est Christus, (...)*), met Psalm 84 (85), 12a (*Veritas de terra orta est*). Door zo te werk te gaan met deze twee teksten kan Augustinus, die in het Oude Testament de verhulling ziet van iets wat in het Nieuwe Testament zal worden onthuld,²⁰ de psalm gebruiken als de belofte of voorafbeelding van iets wat er in het evangelie zal worden vervuld of voltooid. De Waarheid die volgens de psalmist uit de aarde opkwam, staat namelijk voor Christus die

²⁰ Vgl. bijvoorbeeld *sermo* 300, 3: *Testamentum enim Vetus uelatio est Novi Testamenti, et Testamentum Nouum reuelatio est Veteris Testamenti* ('Want het Oude Testament is de verhulling van het Nieuwe Testament, en het Nieuwe Testament is de onthulling van het Oude Testament').

vandaag – vrij naar de boodschap van de engel (Lucas 2, 11) – uit het vlees werd geboren.

Hiermee is duidelijk waarop de bevelen die Augustinus vervolgens geeft, zijn gebaseerd. Eerst geeft hij zijn toehoorders een enkel, algemeen bevel, namelijk om zich op plechtige wijze te verheugen. Vanwege de lexicale herhaling lijkt er achter dit bevel een verwijzing te liggen naar de grote vreugde (*magnum gaudium*) die de engel de herders komt verkondigen (Lucas 2, 10). Vervolgens krijgen de toehoorders drie parallele, specifieke bevelen, ten eerste om – hiertoe aangezet door de dag van vandaag (de geboortedag) – over de altijdurende Dag na te denken, ten tweede om vanuit rotsvaste hoop de eeuwige gaven te begeren en ten derde om er, na hiertoe de macht te hebben ontvangen, op voorhand van te genieten dat zij de kinderen van God zijn. Achter deze bevelen liggen verschillende verwijzingen. In het eerste specifieke bevel werkt Augustinus met het contrast tussen de tijdelijke dag van vandaag waarvoor hij naar Lucas 2, 11 verwijst (*hodie*), en de eeuwige Dag waarvoor hij met aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid naar Psalm 117 (118), 24a (*haec est Dies, quam fecit Dominus*) grijpt, zoals hij in de (kerst)preken wel vaker doet.²¹ Het derde specifieke bevel is duidelijk gebaseerd op Johannes 1, 12a (*quotquot autem receperunt eum, dedit eis potestatem filios Dei fieri*). De mensen worden kinderen van God door te geloven.²² Het enkele, algemene bevel om zich te verheugen, niet zomaar, maar op plechtige wijze (*sollemniter*), wordt dus als het ware 'ingevuld' door de reeks specifieke bevelen. Met andere woorden: de drie specifieke bevelen geven inhoud aan het algemene bevel waarbij het heden het uitgangspunt vormt voor de toekomst. Door vanuit het heden een relatie te leggen met de toekomst (*sempiternum Diem*), het te begeren (*aeterna dona*) en er op voorhand van te genieten (*filii Dei esse*), kan men al op aarde het aardse loslaten en het hemelse bereiken.

De combinatie van het enkele, algemene bevel en de drie parallele, specifieke bevelen wordt ondersteund in drie parallele mededelingen waarin Augustinus telkens stelt dat de Schepper schepsel werd, eerst naar de tijd doordat de Maker van de tijden tijdelijk werd gemaakt, vervolgens naar de ruimte doordat de Stichter van de wereld in het vlees verscheen, en ten slotte in algemene zin doordat de Schepper werd geschapen. In alle drie de gevallen legt hij de link tussen het begin van het Oude Testament en het begin van het Nieuwe waarbij het Nieuwe Testament opnieuw de vervulling of voltooiing van de belofte of voorafbeelding uit het Oude vertegenwoordigt. Het zo opvallend anaforisch voorop geplaatste *propter uos* (deze *uos* valt samen met de *uobis* uit Lucas 2, 11) ontleent hij ongetwijfeld aan 2 Korintiërs 8, 9b (*quoniam propter uos egenus factus*

²¹ Vgl. bijvoorbeeld *sermo* 184, 1: *Natalis Domini et Salvatoris nostri, (...), anniuersario reditu nobis hodie celebrandus illuxit: exsultemus et incundemur in eo* ('De geboortedag van onze Heer en Heiland, (...), brak door zijn jaarlijks terugkeer vandaag ter viering door ons voor ons aan: wij moeten juichen en ons op hem verheugen').

²² Vgl. *sermo* 143, 2: *Et filii Dei fiunt. Dedit enim, inquit, illis potestatem filios Dei fieri, credentibus in eum* ('En zij worden zonen van God. Want Hij gaf hun – zo zei Hij – de macht om de zonen van God te worden, als zij in Hem geloofden').

est, cum esset diues). Aan het einde van de preek (in het derde deel) zal hij op deze tekst terugkomen, waardoor het gebruik dat er hier (in het eerste deel) van wordt gemaakt, met terugwerkende kracht helder zal blijken te zijn: om de hoogmoedige mens te verheffen wordt de allerhoogste God nederig.

Deze mededelingen bereiden tegelijk voor op twee parallele retorische vragen met directieve illocutieve strekking. In de wetenschap dat de Schepper omwille van de met *uos* aangeduide groep schepsel werd, rijzen de vragen waarom deze groep nog steeds genoegene beleeft aan sterfelijke dingen en waarom zij – als het even kan – probeert vast te houden aan het vluchtige leven. Uit het gebruik van het bijwoord *adhuic* blijkt dat Augustinus van mening is dat men tegen beter weten in zijn gedragingen en gewoonten niet zal veranderen. Ook de bijzin *si fieri posset* laat enerzijds zien hoezeer de mensen zich hiervoor inzetten, anderzijds dat zij aan een dood paard trekken. De voorwaarde is namelijk irreal: hun inspanningen zijn zinloos. In feite krijgt men van Augustinus dus de bevelen om geen genoegene meer te beleven aan sterfelijke dingen en om niet meer te proberen om vast te houden aan het vluchtige leven. Deze impliciete bevelen sluiten aan bij en ondersteunen de eerdere bevelen (het enkele algemene en de reeks specifieke).

Ten slotte worden de twee bevelen in de vorm van retorische vragen ondersteund in twee parallele mededelingen. De eerste is dat er een heel wat helderder, goed voorstelbare (onwaarneembare) hoop (*spes longe clarior*) is opgelicht (*effulsit*) op aarde, helderder – zo wordt hier ongetwijfeld bedoeld – dan de sterfelijke dingen (*mortalibus rebus*) en het vluchtige leven (*fugitivam vitam*). De tweede mededeling is dat er een nogal ongelooflijke, nauwelijks voorstelbare (waarneembare) werkelijkheid (*res incredibilior*) is vooruitbetaald (*praerogata est*). De verbinding tussen hoop (*spes*) en werkelijkheid (*res*) wordt gelegd in de bij deze mededelingen behorende bijzinnen, beide ingeleid door *ut*. De eerste bijzin, waarin *ut* consecutief is, geeft het gevolg aan van de hoop: leven, niet het vluchtige, maar het eeuwige. De tweede, waarin *ut* finaal is, geeft het doel aan van de werkelijkheid: geloof, niet in de werkelijkheid, maar in de hoop. De – nogal ongelooflijke – werkelijkheid ligt in het feit dat God als mens is geboren (*homo factus est, qui Deus erat*). De – heel wat helderder – hoop ligt in het feit dat Christus de mensen tot Goden zal maken (*Deos factururus, qui homines erant*). Hierin klinkt het eerder gebruikte Johannes 1, 12a (*quotquot autem receperunt eum, dedit eis potestatem filios Dei fieri*) nogmaals door. De werkelijkheid die tot de hoop leidt, en de hoop die op de werkelijkheid is gebaseerd, vormen de grondslag voor de boodschap van *sermo* 192.

Augustinus rondt het eerste deel af met twee uitweidingen of bespiegelingen naar aanleiding van achtereenvolgens de nogal ongelooflijke werkelijkheid en de heel wat helderder hoop.²³ De nogal ongelooflijke werkelijkheid blijkt de beval-

²³ Zie voor de paradox E.C. CALDWELL: 'The loquaces *muti* and the verbum *infans*. Paradox and language in the Confessiones of St. Augustine', in J.C. SCHNAUBELT & F. VAN FLETEREN (eds.): *Collectanea Augustiniana. Augustine: 'Second founder of the faith'* (New York 1990) 104: *Throughtout these Sermones he very eloquently insists on the aphasia of human*

ling van de maagd te zijn (*uirginis partum*), gecombineerd met de ongekende soort geboorte die de geboorte van God als mens is (*nouum ipsum nascendi modum*). In twee *quod*-zinnen licht Augustinus eerst in poëtische taal de paradox van het ongekende gebeuren van de geboorte van God als mens uit en dan – eveneens in poëtische taal – de paradox van de bevalling van een maagd, in omgekeerde volgorde dus. De heel wat helderder hoop blijkt de barmhartigheid te zijn dat God als mens wilde worden geboren (*misericordia, quod ille (...) nasci uoluit*). Deze paradox licht hij toe in twee zinnen waarvan hij de eerste voorziet van het partikel *enim*. Met deze tweevoudige toelichting onderstreept hij het grotere belang dat hij hecht aan de hoop (dat God de mensen tot Goden zal maken) ten opzichte van het belang van de werkelijkheid (dat God als mens is geboren). Met het partikel *enim* bindt hij zijn toehoorder aan zich. Doordat hij deze twee uitweidingen of bespiegelingen op elkaar laat volgen en door middel van woorden uit het woordveld *mirari* met elkaar te verbindt (lexicale herhaling), kan Augustinus de barmhartigheid die tot de menswording heeft geleid, boven de menswording zelf stellen: de menswording is verwonderlijk (*mira*), de barmhartigheid verwonderlijker (*plus miranda*). Ook hiermee onderstreept hij het belang van de hoop ten opzichte van dat van de werkelijkheid, evenals met het poëtische taalgebruik waardoor de boodschap niet alleen beknopt kan blijven, maar ook goed in het gehoor komt te liggen en onthoudbaar wordt.

3.2. Een tweede deel

3.2.1. Indeling

Het tweede deel omvat twee sets imperatieve zinnen waartussen zich een set declaratieve zinnen bevindt.

De eerste set imperatieve zinnen, met predicaten in de imperativus, bevat drie parallelle bevelen om te juichen, gericht tot de representanten van de drie subgroepen waaruit de met *uos* aangeduide groep bestaat (*exsultate, uirgines Christi, exsultate, uiduae Christi* en *exsulta, etiam, castitas nuptialis, omnes fideliter uiuentes cum coniugibus uestris*).

In de tweede set imperatieve zinnen, weer met predicaten in de imperativus, krijgen de representanten van de drie subgroepen, nu verenigd in de met *uos* aangeduide groep, samen twee parallelle bevelen om Christus te ontvangen en te baren (*hunc fide concipite* en *[hunc] operibus edite*). Beide bevelen zijn voorzien van een bijzin, ingeleid door het finale voegwoord *ut* (*hunc fide concipite, [hunc] operibus edite, ut quod egit uterus Mariae in carne Christi, agat cor uestrum in lege Christi*). Op deze bevelen volgt een opmerking in de vorm van een retorische vraag (*quomodo autem non ad partum uirginis pertinetis, quando Christi membra estis?*) die ver-

speech: (...), 103: (...), it also suggests a solution to the problem of predication, taking language to its extremes to express what language cannot express – to handle the practical problem of saying, simultaneously, what is and what is not, en 101: The problems insurmountable to Augustine's conversion, his allegiance to the language of men and his enslavement to the flesh, at last find expression in his denial of dualism and his acceptance of paradox.

volgens in een *nam*-element met een eigen structuur (drie mededelingen) met terugwerkende kracht nader wordt toegelicht (*ipsa et mater et uirgo est, mater (...), uirgo (...), en populos parit*)

De set declaratieve zinnen, met predicaten in de indicativus, ondersteunt de eerste set bevelen en bereidt voor op de tweede (ingeleid door *proinde*). Er is een tweedeling zichtbaar. Er zijn drie parallelle, asyndetisch verbonden mededelingen waarin Augustinus voorbeelden geeft van de representanten van de drie levensstaten (*in Maria Christum pia uirginitas peperit, in Anna Christum uiduitas paruam grandaena cognouit en in Elisabeth Christo coniugalis castitas et anilis fecunditas militauit*), en er is één enkele, op zichzelf staande mededeling waarin hij de acties van de drie levensstaten (en hun representanten) verbindt (*omnes gradus fidelium membrorum Capiti contulerunt, quod ipsius gratia conferre potuerunt*).

Afgewisseld worden dus: eerst bevelen aan het adres van de subgroepen, dan mededelingen over de subgroepen en over de groep als geheel en ten slotte weer bevelen, nu aan het adres van de groep als geheel.

3.2.2. Overzicht

De hierboven beschreven indeling van het tweede deel kan schematisch als volgt worden weergegeven:

- 1 Exsultate, uirgines Christi: consors uestra est mater Christi. Christum parere non potuistis, sed propter Christum parere noluistis. Qui non ex uobis natus est, uobis natus est. Verumtamen, si uerbi eius memineritis, sicut meminisse debetis, estis etiam uos matres eius, quia uoluntatem facitis Patris eius. Ipse enim dixit: 'Quicumque facit uoluntatem Patris mei, ipse mihi frater et soror et mater est'. Exsultate, uiduae Christi, qui fecundam fecit uirginitatem: illi uouistis continentiae sanctitatem.
Exsulta etiam, castitas nuptialis, omnes fideliter uiuentes cum coniugibus uestris: quod amisistis in corpore, in corde seruate. Ubi iam non potest esse a concubitu caro integra, sit in fide uirgo conscientia, secundum quam uirgo est omnis Ecclesia.
- 2 In Maria Christum pia uirginitas peperit,
in Anna Christum uiduitas paruam grandaeva cognouit,
in Elisabeth Christo coniugalis castitas et anilis fecunditas militauit:
omnes gradus fidelium membrorum Capiti contulerunt, quod ipsius gratia conferre potuerunt.
- 3 Proinde, quia Veritas et Pax et Iustitia Christus est,
hunc fide concipite,
[hunc] operibus edite,
ut, quod egit uterus Mariae in carne Christi, agat cor uestrum in lege Christi.

Quomodo autem non ad partum uirginis pertinetis, quando Christi membra estis? Caput uestrum peperit Maria, uos Ecclesia.

Nam ipsa quoque, et mater, et uirgo est:

mater uisceribus caritatis, uirgo integritate fidei et pietatis:

populos parit, sed unius membra sunt, cuius ipsa est corpus et coniunx,
etiam in hoc similitudinem gerens illius uirginis, quia et in multis mater est
unitatis.

3.2.3. Bespreking

Nadat Augustinus in het eerste deel duidelijk heeft gemaakt dat men reden heeft om zich te verheugen over het eeuwige leven en om afstand te nemen van het tijdelijke, zet hij in het tweede deel een nieuwe stap.

Hierbij is een rol weggelegd voor de drie levensstaten waarvoor men binnen de Kerk kan kiezen en waaraan Augustinus afzonderlijke werken heeft gewijd:²⁴ de maagdelijke staat, de weduwenstaat en de gehuwde staat. Dit zijn de subgroepen die het bevel krijgen om te juichen naar aanleiding van de boodschap van het eerste deel.²⁵ Augustinus gaat ervan uit dat het bevel voor geen van de subgroepen gemakkelijk te realiseren is, maar dat het wel uitvoerbaar is. Hij lijkt ze in elk geval in hun staat te bevestigen en te bemoedigen: de maagden door hun erop te wijzen dat de moeder van Christus hun lotgenote is (*consors uestra est mater Christi*), de weduwen door te stellen dat zij de heiligheid van hun onthouding aan Christus wijden die de maagdelijkheid vruchtbaar maakte (*qui fecundam fecit uirginitatem, illi uouistis continentiae sanctitatem*), en de gehuwden door hun erop te wijzen dat zij – omdat zij niet (meer) maagdelijk van lichaam kunnen zijn – maagdelijk van hart moeten zijn (*quod amisistis in corpore, in corde seruate*).

Wat de behandeling van de weduwenstaat betreft, blijft het hierbij. Augustinus geeft geen nadere uitwerking of toelichting. Bij de behandelingen van de maagdelijke staat en de gehuwde staat volgen er nog ondersteuning en waarin Augustinus duidelijk maakt dat de maagden lichamelijk maagd zijn, maar geestelijk toch moeder kunnen zijn, terwijl de gehuwden lichamelijk moeder zijn, maar geestelijk toch maagd kunnen zijn. Het moederschap van de maagden ligt in het doen van de wil van de Vader, wat Schriftuurlijk teruggaat op Matteüs 12, 50 (*quicumque enim fecerit uoluntatem Patris mei, ipse meus et frater et soror et mater est*), zoals Augustinus zegt (*estis etiam uos matres eius, quia uoluntatem facitis Patris eius*). Inzake de maagdelijkheid van de gehuwden maakt Augustinus duidelijk dat men, indien men de lichamelijke maagdelijkheid heeft verloren, nog altijd maagd van hart kan zijn (*ubi iam non potest esse a concubitu caro integra, sit in fide uirgo conscientia*), waarna hij een brug slaat naar een volgend punt, namelijk dat de hele

²⁴ Dit zijn: *de uirginitate* (401), *de bono uiduitatis* (414) en *de bono coniugali* (401).

²⁵ Vgl. *sermo* 196, 2: *Tres uitae sunt in Ecclesia membrorum Christi: coniugalis, uidualis, uirginalis* ('Er zijn drie levensstaten in de Kerk van de ledematen van Christus: de gehuwde staat, de weduwenstaat en de maagdelijke staat').

Kerk maagd is (*secundum quam uirgo est omnis Ecclesia*).²⁶ De weduwen, die eens iets deelden met de gehuwden, maar nu – door hun onthouding (*continentia*) – iets delen met de maagden, verbeelden het omslagpunt van lichamenlijk maagd en geestelijk moeder zijn naar lichamenlijk moeder en geestelijk maagd zijn.

Augustinus bewijst de gedachte dat de hele Kerk, gesymboliseerd door de drie levensstaten, maagd is (*secundum quam uirgo est omnis Ecclesia*), vervolgens door eerst van elke levensstaat een representatief voorbeeld te noemen en dan vast te stellen dat elke levensstaat overeenkomstig de geboden mogelijkheden – Augustinus gebruikt het woord *gratia* – heeft gedaan wat hij kon (*omnes gradus fidelium membrorum Capiti contulerunt, quod ipsius gratia conferre potuerunt*). Het voorbeeld voor de maagdelijke staat is Maria (*in Maria Christum pia uirginitas peperit*) die, mede op grond van de al in het eerste deel verschaft informatie, niet nader hoeft te worden toegelicht. Een verwijzing naar het geboorteverhaal (uit Lucas en/of Matteüs) blijft dan ook achterwege. Als voorbeeld voor de weduwenstaat neemt Augustinus Hanna (*in Anna Christum uiduitas paruuum grandaena cognouit*), voor wie Augustinus naar Lucas 2, 36-38 verwijst, waar zij na Simeon de tweede persoon is die in het kader van het verhaal van de opdracht in de tempel wordt besproken. Tot voorbeeld voor de gehuwde staat kiest Augustinus Elisabet (*in Elisabeth Christo coningalis castitas et anilis fecunditas militauit*).²⁷ Voor haar verwijst hij naar Lucas 1, 5-25; 1, 39-45 en 1, 57-66. Hoewel Elisabet onvruchtbaar was en al op leeftijd, raakte zij toch zwanger en werd zij de moeder van Johannes de Doper.

Doordat Augustinus de Kerk als het totaal van de drie levensstaten beschouwt die, zoals hij heeft aangetoond, alle – hoe verschillend ook – uiteindelijk de maagdelijkheid vertegenwoordigen, kan hij ze alle onder de ene noemer van de maagdelijkheid brengen en de Kerk op dit punt zodoende als geheel op één lijn stellen met Maria. Aan de Kerk in deze hoedanigheid geeft hij ten slotte de bevelen om Christus – evenals Maria – te ontvangen en te baren: te ontvangen in geloof (*fide*) en te baren in werken (*operibus*). De verwijzing is duidelijk naar Jesaja 7, 14b (*ecce, uirgo concipiet et pariet filium*) dat terugkeert in de woorden van de engel tegenover Jozef in Matteüs 1, 23a (*ecce, uirgo in utero habebit et pariet filium*) en in de woorden van de engel Gabriël tegenover Maria in Lucas 1, 31 (*ecce, concipies in utero et paries filium*). Wat in het Oude Testament door de profeet Jesaja werd voorgezegd en in het Nieuwe Testament lichamenlijk werd voltooid in Maria, moet nu geestelijk worden voltooid in de Kerk (*hunc fide concipite, [hunc] operibus edite*). Het doel van de aansporingen wordt uitgedrukt in een doelaan-duidende bijzin (*ut quod egit uterus Mariae in carne Christi, agat cor uestrum in lege Christi*), de reden ervan in een causale bijzin (*quia Veritas et Pax en Iustitia Christus est*). Deze kwalificaties van Christus zijn in die zin opvallend dat zij de indeling

²⁶ In *In Iohannis euangelium tractatus* 13, 12 illustreert Augustinus deze maagdelijkheid aan de hand en in het licht van 1 Korintiërs 13, 13b (*fides, spes, caritas*): *Quae est uirginitas mentis? Integra fides, solida spes, sincera caritas* ('Wat is de maagdelijkheid van geest? Het ongerepte geloof, de vaste hoop en de zuivere liefde').

²⁷ In *sermo* 196, 2 kiest Augustinus voor Susanna (Daniël 13).

van de preek weerspiegelen. *Veritas* verwijst terug naar Psalm 84 (85), 12a dat werd besproken in het eerste deel. *Iustitia* wijst vooruit naar Psalm 84 (85), 12b dat zal worden besproken in het derde deel, en *pax* slaat – wellicht met een verwijzing naar Psalm 84 (85), 11b²⁸ – op de eenheid (*unitas*) van de Kerk, zoals deze in het tweede deel wordt geprofileerd en aan het begin van het derde wordt geresumeerd (*omnes unanimes*).

In een aparte opmerking onderstreept Augustinus zijn betoog en/of weerlegt hij tekenen van onbegrip, verbazing of protest die wellicht vanuit de gelederen van de toehoorders oprijzen, aan de hand van een mededeling in de vorm van een retorische vraag (*quomodo autem non ad partum uirginis pertinetis, quando Christi membra estis?*).²⁹ Het argument voor de krachtige bewering die dit in feite oplevert, ligt in een mededeling (*Caput uestrum peperit Maria, uos Ecclesia*) die nader wordt uitgewerkt in een *nam*-element. Hierbij onderstreept Augustinus de geestelijke maagdelijkheid en het geestelijke moederschap van de Kerk.

3.3. Een derde deel

3.3.1. Indeling

Het derde deel is door middel van het partikel *itaque* expliciet met het voorgaande verbonden. Dit partikel lijkt te benadrukken dat de aansporing waarmee het derde deel opent, logisch voortvloeit uit en naadloos aansluit op het tweede deel:³⁰ iedereen is één (*omnes unanimes, castis mentibus et affectibus sanctis*).

De eerste zin is een imperatieve zin, ditmaal met een predicat in de coniunctivus (*celebremus*). De aansporing die erin wordt gedaan, is gericht tot de nu met *nos* aangeduide groep (*omnes unanimes, castis mentibus et affectibus sanctis, diem natalis Domini celebremus, quo die, sicut istum sermonem exorsi sumus, Veritas de terra orta est*).

In de declaratieve *enim*-zin, met een predicat in de indicativus (*iam enim et quod in eodem psalmo sequitur, factum est*), wordt de aansporing ondersteund. Deze ondersteuning wordt nader uitgewerkt in een *nam*-element met een eigen structuur: een mededeling (*ille, qui de terra ortus est, procul dubio etiam Iustitia de caelo prospexit*), een ondersteuning annex voorbereiding (*hanc enim Iustitiam uerbis suis ipse commendat*) en een conclusie, nog onderstreept door het partikel *ergo* (*quod ergo audis, dignatio est, non conditio, misericordia est, non miseria*). Door zich hier eenmaal in de tweede persoon enkelvoud tot de individuele toehoorder te richten (*audis*), komt Augustinus heel even zeer dicht bij hem. Dit sluit aan bij de bete-

²⁸ Vgl. *sermo* 185, 3.

²⁹ Zie voor de *Totus-Christus*-gedachte, waarbij het hoofd en de ledematen samen het lichaam van Christus vormen, T.J. VAN BAVEL & B. BRUNING: 'Die Einheit des "Totus Christus" bei Augustinus', in C.P. MAYER & W. ECKERMANN (Hrsg.): *Scientia Augustiniana. Studien über Augustinus, den Augustinismus und den Augustinerorden. Festschrift Adolar Zumkeller* (Würzburg 1975) 43-75.

³⁰ Zie voor *itaque* KROON: 'Scales of involvement and the use of Latin causal connectives'.

kenis van het partikel *ergo* waarmee Augustinus zijn toehoorders op grond van gedeelde kennis in de houdgreep neemt.

Het geheel van de *enim*-zin en het hierin opgenomen *nam*-element vormt de voorbereiding op de declaratieve (*ergo*-)zin, met een predicat in de indicativus (*elegit*), waarmee Augustinus het derde deel en de preek als geheel afrondt. Hier gebeurt iets bijzonders: er wordt een met het subject (*qui inclinatus est, et nos erexit*) congruerend participium ingevoegd (*exhortans*) dat een impliciete aansporing aan het adres van de met *nos* aangeduide groep verwoordt, om te doen wat in de erop volgende drie parallelle door *ut* ingeleide bijzinnen staat (*ut, (...), in illo diuites esse discamus, [ut], (...), in illo libertatem accipiamus* en [*ut*], (...), *in illo caelum possideamus*). Op deze manier verleent Augustinus de afsluitende zin de kracht van een imperatieve zin.

In het derde deel wisselt Augustinus dus een aansporing aan het adres van de met *nos* aangeduide groep af met een mededeling die vervolgens uitvoerig wordt toegelicht. Hij sluit af met een mededeling waarin een drietal impliciete aansporingen is verwerkt.

3.3.2. Overzicht

De hierboven beschreven indeling van het derde deel kan schematisch als volgt worden weergegeven:

- 1 Omnes itaque unanimes, castis mentibus et affectibus sanctis, diem natalis Domini celebremus, quo die, sicut istum sermonem exorsi sumus, Veritas de terra orta est.
- 2 Iam enim et quod in eodem Psalmo sequitur, factum est.
 - 1 Nam ille, qui de terra ortus est, hoc est: de carne natus est, quia de caelo uenit, et super omnes est, procul dubio cum ascendit ad Patrem, etiam Iustitia de caelo prospexit.
 - 2 Hanc enim Iustitiam uerbis suis ipse commendat, promittendo Spiritum sanctum: 'Ipse', inquit, 'arguet mundum de peccato, et de iustitia, et de iudicio. De peccato quidem, quia non crediderunt in me, de iustitia, quia ad Patrem uado, et iam non uidebitis me', haec est Iustitia, quae de caelo prospexit. A summo enim caelo egressio eius, et occursum eius usque ad summum caeli. Ne uero quisquam contemneret Veritatem, quia de terra orta est, cum sicut Sponsus processit de thalamo suo, id est: de utero uirginali, ubi Verbum Dei creaturae humanae quodam ineffabili coniugio copulatum est, ne hoc ergo quisquam contemneret, et quamuis mirabiliter natum, et dictis factisque mirabilem, tamen propter similitudinem carnis peccati nihil amplius Christum quam hominem crederet, cum dictum esset: 'Tamquam Sponsus procedens de thalamo suo, exsultauit ut gigas ad currendam uiam', continuo subiunctum est: 'A summo caelo egressio eius'.

- 3 Quod ergo audis: 'Veritas de terra orta est', dignatio est, non conditio, misericordia est, non miseria: Veritas, ut de terra oriretur, de caelo descendit, Sponsus, ut de thalamo suo procederet, a summo caelo egressio eius. Inde est, quod hodie natus est, quo die minor dies nullus in terris, a quo tamen incrementa dies sumunt.
- 3 Qui ergo inclinatus est, et nos erexit, minimum elegit diem, sed unde lux crescit, ipso suo tali aduentu, nos etiam tacitus tamquam sonitu magni clamoris exhortans, ut, qui pauper propter nos factus est, in illo diuites esse discamus, qui propter nos formam serui accepit, in illo libertatem accipiamus, qui propter nos de terra ortus est, in illo caelum possideamus.

3.3.3. Bespreking

Nu op grond van het eerste deel van de preek duidelijk is wat er is gebeurd en op grond van het tweede deel welke consequenties dit voor de Kerk heeft, keert Augustinus in het derde deel terug naar het eerste deel. Hij expliciteert dit door middel van een metacommunicatieve opmerking (*sicut istum sermonem exorsi sumus*).³¹ Zoals hij de geboorte van God als mens (Lucas 2, 11) in het eerste deel had verbonden met Psalm 84 (85), 12a (*hodie Veritas de terra orta est, Christus de carne natus est*), doet hij dit, zoals gezegd, ook in het derde deel, en wel in een aansporing om de geboorte van God als mens te vieren (*omnes itaque unanimis, castis mentibus et affectibus sanctis, diem natalis Domini celebremus, quo die Veritas de terra orta est*). De boodschap van het eerste deel, die hier in het kader van de in het tweede deel besproken en verdedigde grondhouding wordt geplaatst, vormt in het derde deel dus het uitgangspunt voor een nieuw moment, namelijk de viering. Deze kan in de ogen van Augustinus kennelijk pas plaatsvinden nadat men er deugdelijk op is voorbereid.

Vervolgens deelt Augustinus mee waarom de geboortedag van God als mens, verbonden met Psalm 84 (85), 12a (*Veritas de terra orta est*), moet worden gevierd. Hiertoe ondersteunt hij de aansporing door middel van een *enim*-zin (*iam enim et quod in eodem Psalmo sequitur, factum est*). Het gaat hier om Psalm 84 (85), 12b (*et Iustitia de caelo prospexit*).

Augustinus verklaart dit in het *nam*-element. Hij opent dit met een mededeling (*ille, qui de terra ortus est, procul dubio etiam Iustitia de caelo prospexit*). Dit betekent een substantiële aanvulling. De boodschap van Psalm 84 (85), 12b is namelijk de grondslag voor de viering van de boodschap van Psalm 84 (85), 12a.³² Dan brengt Augustinus Psalm 84 (85), 12b, zoals hij eerder Psalm 84 (85), 12a met Lucas 2, 11 in verband had gebracht, bij wijze van ondersteuning in verband met Johannes 16, 8-10 (*et cum uenerit, ille arguet mundum de peccato, et de iustitia, et de iudicio, de peccato quidem, quia non credunt in me, de iustitia uero, quia ad Patrem uado, et*

³¹ Zie voor het verschijnsel 'metacommunicatieve mededeling' H. PANDER MAAT: *Tekstanalyse, Wat teksten tot teksten maakt* (Bussum 2002) hoofdstuk 8, waar het gaat over interactionele ondersteuning en metacommunicatief taalgebruik.

³² Vgl. *sermo* 185, waar Augustinus eveneens gebruik maakt van de beide lijnstukken van Psalm 84 (85), 12.

iam non uidebitis me ([, de iudicio autem, quia princeps mundi huius iudicatus est]),³³ waarna hij Psalm 84 (85), 12a aan Psalm 18 (19), 6b-c (*et ipse tamquam sponsus procedens de thalamo suo, exsultauit ut gigans ad currendam uiam suam*) koppelt, en Psalm 84 (85), 12b aan Psalm 18 (19), 7a-b (*a summo caeli egressio eius, et occursum eius usque ad summum eius*). Het gezag van Psalm 18 (19), 7a-b ondersteunt dat van Psalm 84 (85), 12b (en Johannes 16, 8-10), zoals het gezag van Psalm 18 (19), 6b-c dat van Psalm 84 (85), 12a (en Lucas 2, 11) bevestigt. Er is dus geen reden om de geboorte van God als mens in de tijd gering te schatten, wat Augustinus dan ook het koste wat het kost wil voorkomen (*ne uero quisquam contemneret, (...)*). Binnen de tijd is Christus mens, buiten de tijd was, is en blijft Hij God. Dat is genade ten opzichte van geboorte.³⁴ Daarom rondt hij het *nam*-element af met de conclusie, onderstreept door *ergo*, dat er bij de boodschap van Psalm 84 (85), 12a op grond van de boodschap van Psalm 84 (85), 12b slechts sprake is van de verwaardiging (*dignatio*) en de barmhartigheid (*misericordia*). In deze conclusie weerklinkt een echo van het eerste deel (*mira est ista potentia, sed plus est miranda misericordia, quod ille, qui sic nasci potuit, nasci uoluit*).

Het hele *nam*-element is opgenomen in verwijzingen naar Johannes 3, 31a (*qui de caelo uenit, supra omnes est*) en Johannes 3, 30 (*illum oportet crescere, me autem minui*), zodat er twee ‘ketens’ ontstaan: ten eerste Lucas 2, 11 met Psalm 84 (85), 12a (ondersteund door Psalm 18 (19), 6b-c) en Johannes 3, 30, over de mensheid van Christus, uitgekomen in het geboorteverhaal, voorzegd in de psalm en voorzegd door Johannes de Doper, en ten tweede Johannes 16, 8-10 met Psalm 84 (85), 12b (ondersteund door Psalm 18 (19), 7a-b) en Johannes 3, 31a, over

³³ Zie voor het gebruik van Johannes 16, 7-11 in het werk van Augustinus A. DUPONT: ‘*Gratia fidei* in the Anti-Pelagian *Sermones ad populum*. *Sermones* 143 and 144: the rare appearance of Ioh. 16, 7-11’, in: G. PARTOENS, A. DUPONT & M. LAMBERIGTS (eds.): *Ministerium Sermonis. Philological, historical, and theological studies on Augustine’s Sermones ad populum* (Turnhout 2009) 190.

³⁴ Vgl. *Enarratio in Psalmum* 84,13, waar Augustinus de samenhang tussen de beide lijnstukken uitlegt door Psalm 84 (85), 12a met de geboorte in verband te brengen: *Veritas de terra orta est: Christus de femina natus est. Veritas de terra orta est: Filius Dei de carne processit. Quid est Veritas? Filius Dei. Quid est terra? Caro. Interroga unde natus est Christus, et uides, quia Veritas de terra orta est* (‘De Waarheid kwam op uit de aarde: Christus werd geboren uit een vrouw. De Waarheid kwam op uit de aarde: de Zoon van God kwam voort uit het vlees. Wat is de Waarheid? De Zoon van God. Wat is de aarde? Het vlees. Vraag waaruit Christus werd geboren, en u ziet, dat de Waarheid opkwam uit de aarde’), en Psalm 84 (85), 12b met de genade: *Sed haec Veritas, quae orta est de terra, erat ante terram, et per ipsam factum est caelum et terra. Sed ut Iustitia de caelo prospiceret, id est: ut iustificarentur homines diuina gratia, Veritas nata est de Maria uirgine, ut posset pro illis iustificandis offerre sacrificium, sacrificium passionis, sacrificium crucis* (‘Maar deze Waarheid, die opkwam uit de aarde, was vóór de aarde, en door Haar werden de hemel en de aarde gemaakt. Maar opdat de Gerechtigheid vanuit de hemel neerzag, dat wil zeggen: opdat de mensen werden gerechtvaardigd door de goddelijke genade, werd de Waarheid geboren uit de maagd Maria, opdat Zij om hen te rechtvaardigen het offer kon brengen, het offer van lijden, het offer van het kruis’).

de Godheid van Christus, uitgekomen in het verhaal over het einde dat nabij is, bevestigd in de psalm en bevestigd door Johannes de Doper.

Ten slotte volgt de conclusie van het derde deel, eveneens onderstreept door *ergo*: Christus koos de kortste dag uit om op te worden geboren, maar dit is ook de dag vanaf waar de dag weer gaat lengen (*qui ergo inclinatus est, et nos erexit, minimum elegit diem, sed unde lux crescit*). Deze laatste mededeling betreft de geboortedag en houdt zodoende verband, niet alleen met het eerste segment van het derde deel waar Augustinus tot de viering ervan aanspoort (*diem natalis Domini celebremus*), maar ook nog met het eerste segment van het eerste deel waar Augustinus hem introduceert (*hodie Veritas de terra orta est, Christus de carne natus est*). Daardoor lijkt het alsof hij de preek aan het begin van het derde deel opnieuw opstart, zij het aan de hand van een andere Schriftverwijzing: niet langer Lucas 2, 11, maar Johannes 3, 30³⁵ dat in Lucas 2, 11 is uitgekomen.

Zorgvuldig uitgewerkt worden de drie impliciete aansporingen, om te leren om rijk te zijn in Hem, om in Hem de vrijheid te ontvangen en om in Hem de hemel te bezitten. Achter de eerste van de drie ligt 2 Korintiërs 8, 9b (*quoniam propter nos egenus factus est, cum esset dives*),³⁶ achter de tweede Filippenzen 2, 7a (*sed semet ipsum exinanivit formam serui accipiens*) en achter de derde Psalm 84 (85), 12a (*Veritas de terra orta est*). In het driemaal herhaalde *propter nos* klinkt de echo door van het eveneens driemaal herhaalde *propter nos* (2 Korintiërs 8, 9b) uit het eerste deel. Om de mensen rijk te maken, de vrijheid te brengen en de hemel in bezit te geven (dat wil zeggen: om hen – zie het eerste deel (Johannes 1, 12a) – tot Goden te maken), werd Christus dus arm, nam Hij de gestalte van een dienaar aan en kwam Hij uit de aarde op. Dat zijn namelijk de contrasten: arm – rijk, slaaf – vrij en aarde – hemel. God maakt een neergaande beweging, de mens een opgaande. De geleidelijke overgang van het negatieve naar het positieve wordt verbeeld door het toenemende licht. Dit is niets anders dan de *spes clarior* uit het eerste deel, opgestart door de daar eveneens genoemde *res incredibilior*.

4. De opbouw en de gedachtegang van *sermo* 192: de lijnen en de cirkels

Aangetoond werd dat *sermo* 192 uit drie delen met een eigen interne opbouw en een eigen interne gedachtegang bestaat. In de preek als geheel zijn twee bewegingen te zien: lineaire, waardoor de toehoorder door de preek wordt voortgestuwd en tot ander gedrag aangezet, en circulaire, waardoor de toehoorder 'bij

³⁵ Vgl. bijvoorbeeld *sermo* 196, 1: *Natalis dies, quo natus est Dies. Et ideo hodie, quia ex hodie no [die] crescit Dies* ('De geboortedag, waarop de Dag werd geboren. En daarom vandaag, omdat de Dag vanaf [de dag van] vandaag lengt').

³⁶ Zie echter ook H.R. DROBNER: 'Christmas in Hippo. Mystical celebration and catechesis', in *Augustinian studies* 35 (2004) 70. Drobner brengt *propter nos* in verband met het negende artikel van één van de versies van de geloofsbelijdenis.

de les' wordt gehouden. Het middelpunt van deze cirkel is het leermoment. De twee bewegingen grijpen tegelijk plaats en lopen dus langs en door elkaar heen.

4.1. Lijnen

De lijn waardoor de toehoorder wordt voortgestuwd en tot ander gedrag aangezet, kan de 'imperatieve (bevelende) lijn' worden genoemd. In elk deel doen zich twee (combinaties van) imperatieve momenten voor.

De imperatieve lijn begint in het eerste deel. Daar beveelt Augustinus de mensen eerst om zich te verheugen, niet in een gewone vreugde, maar in een plechtige. Hij werkt dit bevel in een drietal specifieke bevelen nader uit: denk aan de altijdurende Dag, begeer de eeuwige gaven en geniet er op voorhand van om de kinderen van God te zijn. Vervolgens beveelt hij impliciet om het aardse te verwerpen en het hemelse te aanvaarden. In het tweede deel beveelt hij de drie levensstaten eerst afzonderlijk om te juichen, en dan als groep om Christus te ontvangen en te baren. In het derde deel spoort hij de mensen eerst aan om de geboortedag van Christus te vieren, en vervolgens om te leren om in Christus rijk te zijn, om in Hem de vrijheid te ontvangen en om in Hem de hemel te bezitten.

Zo gezien kent de imperatieve lijn twee reeksen hoofdmomenten. De eerste reeks begint in het eerste deel met het algemene bevel om zich te verheugen, uitgewerkt in de drie specifieke bevelen, gaat in het tweede deel verder met het bevel om te juichen en eindigt in het derde deel met de aansporing om te vieren. De tweede reeks begint in het eerste deel met de impliciete bevelen om het aardse te verwerpen en het hemelse te aanvaarden, gaat in het tweede deel verder met de bevelen om Christus te ontvangen en te baren en eindigt in het derde deel met de drie aansporingen om tot rijkdom, vrijheid en bezit van de hemel te komen.

De eerste reeks is vooral uiterlijk en 'lichamelijk' van aard: de verkondigde vreugde leidt tot lichamelijke ('voelbare') blijdschap. Deze blijdschap leidt op haar beurt tot lichamelijke ('voelbare') viering. De tweede reeks is vooral innerlijk en 'geestelijk' van aard: de verwerping van het aardse en de aanvaarding van het hemelse leiden tot de geestelijke ontvangenis en de geestelijke bevalling van de Kerk. De ontvangenis en de bevalling van de Kerk leiden weer tot geestelijke rijkdom, geestelijke vrijheid en geestelijk bezit van de hemel. De eerste reeks bereidt de tweede voor, de tweede ondersteunt de eerste.

4.2. Cirkels

De cirkel die de toehoorder 'bij de les' houdt en waarvan het middelpunt het leermoment is, kan de 'declaratieve (mededelende) cirkel' worden genoemd. Hierbij omcirkelen het eerste en het derde deel het tweede dat het middelpunt vormt. Het tweede deel heeft een andere boodschap dan het eerste en het derde deel waarvan de boodschappen op elkaar zijn betrokken.

In de declaratieve cirkel gaat het om de beschikbare gegevens omtrent de Godheid en de mensheid van Christus. Deze worden verschaft en uitgewerkt. In het eerste deel verbindt Augustinus de geboorte van God als mens eerst met de dag van vandaag (25 december). Dan vestigt hij de aandacht op de menswording van God. Ten slotte gaat hij op de reikwijdte hiervan in. In het derde deel gaat Augustinus eerst opnieuw op de reikwijdte van de menswording van God in. Dan verbindt hij de geboorte van God met de dag van vandaag (de kortste dag van het jaar). De gedachten zijn dus chiasisch geplaatst waardoor er rondom de kern een 'buitencirkel' en een 'binnencirkel' ontstaan.

Zo bezien kent de declaratieve cirkel twee hoofdmomenten. De buitencirkel betreft de gedachte van de dag. God werd als mens geboren op 25 december. Dat is volgens het eerste deel: vandaag (met een verwijzing naar Lucas 2, 11). Volgens het derde deel is het de kortste dag van het jaar (met een verwijzing naar Johannes 3, 30).

De binnencirkel betreft de combinatie van de Godheid en de mensheid. In het eerste deel benadrukt Augustinus de mensheid tegen de achtergrond van de Godheid (zie Psalm 84 (85), 12a) om de geboorte te profileren. In het derde deel benadrukt hij de Godheid tegen de achtergrond van de mensheid (zie Psalm 84 (85), 12b) om de genade te profileren.³⁷ Om mensheid en Godheid extra reliëf te geven, haalt hij er - in een kader van de hemelvaart en de zending van de Geest - Psalm 18 (19), 6b-c-7a-b bij, wat alleen in deze preek gebeurt. Daaruit blijkt welke beweging Christus maakt: een neerwaartse door zijn geboorte als mens en een opwaartse door zijn hemelvaart. Dit opdat ook de mens, geholpen door de Geest (Johannes 16, 8-10), deze opwaartse beweging kan maken in geloof.³⁸ In beide delen maakt Augustinus zo duidelijk wat het doel van de menswording van God is: de Godwording van de mens. In het eerste deel gebruikt hij hiertoe Johannes 1, 12a (de macht om kinderen van God te worden), in het derde 2 Korintiërs 8, 9b (de ware rijkdom), Filippenzen 2, 7a (de ware vrijheid) en Psalm 84 (85), 12a (het bezit van de hemel). Want tot dit laatste leidt de menselijke geboorte.

De buitencirkel is vooral uiterlijk van aard en doet een beroep op kennis: de dag van vandaag is de kortste dag van het jaar vanaf waar de dagen weer gaan lengen. Hij symboliseert de oplichtende en toenemende hoop. De binnencirkel is vooral innerlijk van aard en doet een beroep op het intellect: Hij die buiten de tijd God is, wordt, omwille van de mens, binnen de tijd mens. De buitencirkel

³⁷ Zie A. DUPONT: 'Augustine's preaching on December 25. Gratia in Augustine's *Sermones ad populum* on Christmas', in DUPONT, PARTOENS & LAMBERIGTS: *Tractatio Scripturarum* 355-371.

³⁸ Vgl. *In Iohannis euangelium tractatus* 95, 1: (...), *quia uado ad Patrem, et iam non uidebitis me; quoniam in eum, quem non uidebitis, creditis in me, et quando me uidebitis, quod tunc ero, non uidebitis me quod sum uobiscum modo* ('(...), omdat ik naar de Vader ga, en jullie Mij niet meer zullen zien; aangezien jullie in Hem, die jullie niet zien, geloven, geloven jullie in Mij, en wanneer jullie Mij zullen zien, zoals Ik dan zal zijn, zullen jullie Mij niet zien, zoals Ik met jullie ben').

bereidt de binnencirkel voor (in het eerste deel) dan wel na (in het derde deel). De binnencirkel ondersteunt de buitencirkel die de kern omringt. Door zijn raakvlakken met de fysieke werkelijkheid (het is 25 december en dat is de kortste dag) kan de buitencirkel tevens dienen als het moment om de toehoorder de communicatieve situatie van de preek in en uit te leiden.

5. Conclusie

In *sermo* 192 wordt men ertoe gebracht om in te zien dat de werkelijkheid van de menswording van God de hoop inhoudt op de Godwording van de mens. Met andere woorden: God werd mens (werd uit het vlees geboren, werd arm, nam de gestalte van een dienaar aan, kwam uit de aarde voort) om de mens ervan te doordringen dat hij God kan worden. Hiermee blijkt de belofte van Psalm 84 (85), 12 te zijn uitgekomen in het geboorteverhaal (Lucas 2) (God wordt binnen de tijd mens) dat op zijn beurt perspectieven opent op de uiteindelijke vervulling (Johannes 1, 12 (en 2 Korintiërs 8, 9b / Filippenzen 2, 7a)) (de mens wordt buiten de tijd God). Om die reden vernederde God zich namelijk: Hij wilde de mens verheffen. Daarin ligt de genade.³⁹

Nog terwijl men tot dit inzicht wordt gebracht, wordt men er al toe aangezet om naar het geleerde te handelen: er is dus sprake van les en toepassing tegelijk. De imperatieve lijnen en de declaratieve cirkels verschaffen de preek een krachtige dynamiek waarbij de cirkels de lijnen met hun Schriftuurlijke basis voortdurend van verantwoord ondersteunend materiaal voorzien en de lijnen voortdurend door de cirkels worden gesterkt. Zo bevestigt Augustinus de gelovigen tot wie hij zich in *sermo* 192 richt, expliciet in hun geloof, terwijl hij de ongelovigen er impliciet toe beweegt om af te zien van hun ongelooft. Op die manier worden ook zij ontvankelijk voor de uit Gods menselijke geboorte voortvloeiende genade, die de gelovigen al deelachtig zijn.

De hierboven beschreven leeswijze zal het niet gemakkelijk maken om de belegen beschuldiging van rommelige compositie in stand te houden. Augustinus springt niet van de hak op de tak. *Sermo* 192 is wel helder ingedeeld, maar anders dan verwacht.

³⁹ Vgl. *sermo* 81, 6: *Accedit uobis gratia Dei: dedit uobis potestatem filios Dei fieri* ('De genade van God kwam op u af: zij gaf u de macht om zonen van God te worden').

Appendix

Werkvertaling *sermo* 192

[1] 1 Vandaag kwam de Waarheid uit de aarde op, [vandaag] werd Christus uit het vlees geboren.

2 Verheug u op plechtige wijze: en denk – daartoe ook door de dag van vandaag aangezet – aan de altijddurende Dag, verlang met rotsvaste hoop naar de eeuwige gaven, geniet er – nu u hiertoe het vermogen ontving – op voorhand van dat u de kinderen van God bent.

3 Omwille van u werd de Maker van de tijden tijdelijk, omwille van u verscheen de Grondvester van de wereld in het vlees, omwille van u werd de Schepper geschapen.

4 Waarom beleeft u, sterfelijk als u bent, nog steeds genoeg aan sterfelijke dingen, en [waarom] probeert u [, vluchtig als u bent (?),] [nog steeds] het vluchtige leven, als dat even kon, vast te houden?

5 Een veel helderder hoop begon te stralen op aarde, opdat aan de bewoners van de aarde het leven in de hemel werd beloofd. Opdat dit werd geloofd, werd er een ongelofelijkere werkelijkheid vooruitbetaald. Om hen, die mensen waren, Goden te maken, werd Hij, die God was, mens. En zonder dat te verliezen, wat Hij was, wilde Hij zelf dat worden, wat Hij had gemaakt. Zelf maakte hij dat wat hij zou zijn, omdat hij de mens aan God toevoegde, niet omdat hij God in de mens verloor.

Wij verwonderen ons over de bevalling van een maagd, en wij proberen hen die daar niet in geloven, van de waarheid van deze nieuwe manier van geboren worden te overtuigen, dat in een baarmoeder, waarin geen zaad werd uitgestort, de kiem van een nakomeling opkwam, en [dat] een buik, die verschoond bleef van vleselijk verkeer, een menskind voortbracht, zonder dat daar een menselijke vader bij te pas was gekomen, en dat de ongerepte maagdelijkheid zowel bij het ontvangen in stand bleef, als bij het baren.

Die macht is wonderbaarlijk, maar nog wonderbaarlijker is de barmhartigheid, dat Hij, die zo kon worden geboren, [[ook] zo] wilde worden geboren. Hij was immers de Enige van de Vader, [Hij,] die als Enige van een moeder werd geboren. En Hij ontstond zelf in een moeder, [Hij,] die voor zichzelf een moeder had gemaakt, eeuwigdurend met de Vader, [slechts] van vandaag uit een moeder, na zijn moeder uit zijn moeder ontstaan, vóór alles uit de Vader, [maar] zonder te zijn gemaakt, zonder wie zijn Vader nooit was, zonder wie zijn moeder er nooit was geweest.

[2] 1 Juicht, maagden van Christus, uw medestander is de moeder van Christus. Christus kon U niet baren, maar omwille van Christus wilde u niet baren. [Hij,] die niet uit u werd geboren, werd voor u geboren. Maar als u u zijn woorden herinnert, zoals u ze u moet herinneren, bent ook u zijn moeders, omdat u de wil van zijn Vader

doet. Want Hij zei zelf: 'Eder, die de wil van mijn Vader doet, is mijn broeder, mijn zuster en mijn moeder.' Juicht, weduwen van Christus, [aan hem,] die de maagdelijkheid vruchtbaar maakte, wijdde u uw heilige onthouding. Juich ook u, huwelijkse kuisheid, u allen, die op gelovige wijze leven met uw echtgenoten. Dat, wat u verloren in het lichaam, moet u bewaren in het hart. Laat, wanneer het vlees niet meer onaangetast kan blijven door geslachtelijk verkeer, het geweten maagdelijk zijn in het geloof, [het geloof,] waardoor de hele Kerk maagdelijk is.

2 In Maria baarde de toegewijde maagdelijkheid Christus, in Hanna herkende de bejaarde weduwschap het kleintje, in Elisabet streden de kuisheid van het huwelijk en de vruchtbaarheid van een oude vrouw voor Christus. Alle levensstaten van de gelovige ledematen brachten hun Hoofd dat, wat zij Het door zijn genade konden brengen.

3 Daarom, omdat Christus de Waarheid, de Vrede en de Gerechtigheid is, moet u Hem in geloof ontvangen, en door uw werken ter wereld brengen, opdat uw hart in de wet van Christus dat doet, wat de baarmoeder van Maria in het vlees van Christus deed.

En waarom zou u niets met de bevalling van de maagd te maken hebben, aangezien u de ledematen van Christus bent? Maria baarde uw Hoofd, de Kerk, u.

Want ook zij is zowel moeder als maagd, moeder door de buik van de liefde, maagd door de ongereptheid van het geloof en de toewijding.

Zij baart [hele] volken, maar daarbij gaat het wel om de ledematen van de Ene, van wie zij het lichaam en de echtgenote is, omdat zij ook in dat opzicht gelijkennis vertoont met die andere maagd, omdat ook zij in dat veelvoud de moeder is van de eenheid.

[3] 1 Laten wij daarom allen eendrachtig, met kuise geest en heilige aandoeningen, de geboortedag van de Heer vieren. Op die dag kwam - zoals wij aan het begin van deze preek zeiden - de Waarheid uit de aarde op.

2 Want ook dat, wat daar in dezelfde psalm op volgt, gebeurde.

Want Hij die uit de aarde opkwam, dat wil zeggen: die uit het vlees werd geboren, zag, omdat Hij uit de hemel kwam, en boven allen staat, zonder enige twijfel, toen Hij naar de Vader was opgestegen, ook als de Gerechtigheid vanuit de hemel neer.

Want deze gerechtigheid beveelt Hij zelf in zijn eigen woorden in onze aandacht aan door de heilige Geest te beloven: 'Zelf zal Hij de wereld bewijzen wat zonde, wat gerechtigheid en wat oordeel is. Zonde is, dat zij niet tot geloof kwamen in Mij. Gerechtigheid is, dat Ik op weg ga naar de Vader. En dan zult u Mij niet meer zien'. Dat is de Gerechtigheid, die vanuit de hemel neerzag. Want Hij kwam vanuit het hoogste punt van de hemel, en zal ook weer naar het hoogste punt van de hemel teruggaan. Maar opdat niemand de Waarheid verachtte, omdat Hij uit de aarde opkwam, toen Hij als een Bruidegom uit haar slaapkamer te

voorschijn kwam, dat wil zeggen: uit de baarmoeder van een maagd, waar het Woord van God op een niet in taal te vangen wijze met een menselijk schepsel werd verbonden ..., opdat niemand dit [alles] dus verachtte en, hoewel Hij èn op wonderbaarlijke wijze werd geboren, èn wonderbaarlijk is in woord en daad, toch geloofde dat Hij vanwege zijn gelijkenis met het zondige vlees niet zo zeer Christus was, als wel mens, omdat er was gezegd: 'Terwijl Hij als een Bruidegom uit zijn slaapkamer te voorschijn kwam, sprong hij als een Reus op om op weg te gaan', werd daar meteen aan toegevoegd: 'Hij kwam vanuit het hoogste punt van de hemel.'

Wanneer u dus hoort zeggen: 'De Waarheid kwam uit de aarde voort', heeft dat iets te maken met verwaardiging, niet met positie, met barmhartigheid, niet met ellende. Opdat de Waarheid uit de aarde voortkwam, daalde Hij uit de hemel neer, opdat de Bruidegom uit zijn slaapkamer te voorschijn kwam, kwam de Bruidegom vanuit het hoogste punt van de hemel.

3 Zo komt het, dat Hij vandaag is geboren, op de kortste dag, die er op aarde is (korter kan niet), maar die tegelijk ook de dag is, waarop de dagen beginnen te lengen. Hij, die zich bukte om ons recht op te kunnen zetten, koos dus de kortste dag uit, die echter wel de dag is, waarop het licht begint toe te nemen. Door die zo belangrijke komst van Hem spoort Hij ons – Hij zwijgt, maar het is alsof Hij het ons luid toeschreeuwt – aan om te leren, dat wij rijk moeten zijn in Hem, die arm werd omwille van ons, dat wij de vrijheid moeten aannemen in Hem, die omwille van ons de gestalte van een dienaar aannam, dat wij de hemel moeten bezitten in Hem, die omwille van ons uit de aarde opkwam.

Summary

For your Sakes the Creator was Created. Structure and Argument of Augustine's Nativity Sermon 192: Lines and Circles.

Insight into the way a text is structured is crucial to achieving a proper understanding of its meaning. In *De doctrina christiana* 4, Augustine presents a division into four parts: opening, narration, proof and conclusion. But not all of his sermons appear to bear out this division. Because Augustine himself nowhere mentions any alternative arrangement, readers looking for these four parts in a sermon and failing to find them might be tempted to conclude that the sermon lacks any structure at all. This has traditionally been the dominant hypothesis among researchers. However, some scholars are currently taking the opposite view. With the aid of new insights furnished by modern linguistics, and using analyses of the use of Scripture in Augustine's sermons, they have been able to discern transitions between and within different parts of the text, not only in sermons with a four-part division, but also in others. New categories of sermons can thus be identified beside those with the standard division, such as sermons divided into three or five parts. These are structured around a centre part which the preceding parts prepare for and which the subsequent parts look back to. This structure gives these sermons a very particular dynamic, which is especially suited for feasts. As will be demonstrated in this article, a three-part structure is clearly discernible in Augustine's nativity sermon 192.

Joost van Neer (Limbricht 1962) studeerde klassieke talen in Nijmegen, met als specialisatie oudchristelijk Grieks en Latijn. Hij is als vertaler en onderzoeker verbonden aan het Augustijns Instituut in Eindhoven (www.augustinus.nl). Samen met Martijn Schrama O.S.A. en Anke Tigchelaar vertaalt hij preken van Augustinus: *Als licht in het hart* (Baarn 1996) bevat preken, gehouden op kerkelijke hoogfeesten, *Van aangezicht tot aangezicht* (eerste druk Amsterdam 2004, tweede druk Budel 2010) preken over teksten uit het evangelie volgens Matteüs, en *Schatkamer van het geloof* (Budel 2013) preken over teksten uit het Oude Testament. Zijn onderzoek betreft de opbouw en de gedachtegang van Augustinus' preken.

E-mail: joostvanneer@augustinus.nl